

TÖRTÉNELEM ÉS EMLÉKEZET

RÁSKY BÉLA

„A menekültnek igenis vannak kötelezettségei is ...”: az 1956-os forradalom az osztrák kollektív emlékezetben

A második köztársági, többé-kevésbé republikánus szellemben íródott osztrák történelem – főleg annak a televízióban és más tömegkommunikációs eszközökben népszerűsített változata – nem tartalmaz túl sok általánosan elismert narratívát a modern Ausztria immár több mint ötven éves történetéről. Ugyanakkor e kevés ilyen olyannyira mélyen bevésődött a hivatalos osztrák történettudatba és emlékezetpolitikába, hogy mára nehéz egy, a tömegkommunikációs befolyásoktól mentes, egyéni emlékezetek sokaságaiból összetevődő „társadalmi kollektív emlékezetet” kihámozni vagy tán „(re)konstruálni” belőlük (Bauer 2000, 150-171). Az efajta közmemóriára a hivatalos értelmezések és megfogalmazások, normák, szabályok és hallgatólagos előírások már olyan korán kezdtek rátelepedni, hogy az „emlékezetek” átíródtak, átértelmeződtek és eltorzítottak: az egyéni emlékezet lényegében azonossá vált a „hivatalos”, a tömegkommunikációs eszközök által sugallt memóriával. Így a „kollektív emlékezet” nem valamilyen eredeti, őshonos, autonóm szövegből nőtt össze, hanem csakis ezen hegemónikus, uralkodó anyagon alapul: az 1945 utáni osztrák *palimpsesten* úgy tűnik csak a legfelsőbb, a legerősebb és mindenki számára megfelelő, tetszetős réteg maradt meg, a többi már szinte olvashatatlan. Kivételt talán csak – az éppen az 1956-os magyar forradalom leverése folytán az osztrák

rák politikai palettán végképp ellehetetlenült – Osztrák Kommunista Párt aktivistáinak emlékezete képez.¹ (Ennek a kollektív emlékezetnek a fő topozsai egyébként a politikai elbizonytalanodás, a tanácsstalanság, a fizikai támadások valamint a „hősies” és „harcias” családtagok.)

Ezzel együtt György Péter vitatott tézisei (György 2000, Gyáni 2001, Litván 2001, K. Horváth 2001) a magyarországi 1956-os emlékezetet illetően bizonyos mértékre Ausztria esetén is alkalmazhatóak – természetesen teljesen más történelmi kontextusban, más előzményekkel és más eseményekkel. Persze nem könnyű a történettudomány sajátos szerepét és felelőségét ezen diskurzusok kialakulásában és valamelyest újraértékelésében, illetve törlésében megállapítani: az ún. „nagykoalíciós” történészek ugyanis évtizedeken át, államalkotói és -fenntartói szerepekben és mezőkön tévelyegve nagyon is közreműködtek a viták elkenésében, a más vélemények véka alá rejtésében, a kínos témák elkerülésében. Ezáltal elősegítették a Második Köztársaság nagy legendáinak térfoglalását (Matti-Rásky 1999). Történelmi folytonosságokat és tudatot konstruáltak, ahol és ahogy ez éppen politikailag (és ezzel tudomány-politikailag is) célszerűnek tűnt. Ez természetesen elsősorban az 1933/34-től 1938-ig, valamint az 1938-tól 1945-i terjedő időszakokra vonatkozott: a Második Köztársaság korai történelme kizárólagosan e két fólia segítségével, vagyis beiktatásával érhető finom, kis részleteiben. Ez azt jelenti, hogy az osztrák klerikális diktatúra és az *Anschluss* különféle, vagyis pontosabban kétféle emlékezet, olvasat, értelmezés megértése nélkül a később történetek rekonstruálása is majdnem lehetetlen feladat.

Először talán egy művész, *Helmut Qualtinger* leplezte le 1964-ben a hírhedt *Herr Karl* c. tévéjátékkal a hazug osztrák történelmi konstrukciókat, ám a boltos inas „visszaemlékezései” a náci-korszakról ekkor még annyira fájtak a közvéleménynek, hogy a nagy botrány után másfél évtizedre egyszerűen elfeledkezett róla. Végül – kb. harminc év késéssel – az illetékes kutatóműhelyek, valamint elsősorban egy független, szabadúszó fiatal történészgárda szívós kutatói munkájának köszönhetően mégiscsak sikerült e közmegegyezésen alapuló, nagy állami narratívák ellenképeit a szubkultúrából kiszabadítani és szalonképessé tenni. Azóta – a nyolcvanas évek derekától – a párhuzamos történelmek és elemzéseik nyílt versenybe léphettek. Hirtelen egyértelművé vált, hogy az osztrák társadalom jelentős része már nem hajlandó sem a hivatalos, sem a hagyományos megközelítések és közvélekedések elfogadására, az osztrák múlt elhallgatására.

Ugyanakkor ezek az ellenképek, „ellen- emlékek” strukturálisan és alapvetően nem másak, csak ugyanazon gócpontok mentén másképp – ti. homlokegyenest ellenkezően – értelmezik a Második Köztársaság néhány nagy elbeszélését, azaz „ellennarratívák”. Így az *Österreich 2* – a Második Köztársaság elnevezése egy nagyon sikeres és népszerű televíziós történelmi sorozat nyomán – kollektív emlékezete nagyjából négy évszám körül forog.²

1945 régebbi narratívája az újjáalakulásról szól, és Ausztriát mint a nácizmus áldozatát látta és látja. Míg egyes nemzetek és államok, amelyek a második világháború utáni öntudatukat és identitásukat a német, olasz, japán vagy akár magyar agresszorok elleni antifasiszta és nemzeti felszabadítási harcaikból formálják vagy formálták, addig Ausztria nem, hiszen nem is saját erejéből szabadult fel a fasiszmus alól. A Második Köztársaság nem egy forradalmi, kollektív történeti tett eredménye, hanem egy katonai és bürokratikus aktusé. „Mint állam újraalakult, de saját felszabadulásához az osztrák hazafiak minden erőfeszítése ellenére – legyen az a földalatti ellenállásban vagy az emigrációban – más országokhoz viszonyítva nagyjából mégis csak szerény tettekkel járult csak hozzá” (Mattl-Stuhlpfarrer 2001, 902). Ez az osztrák öntudat persze más, nem kevésbé hősiess forrásokból is táplálkozik: így az *Opferrolle*, az áldozati szerep stilizálásából, a békés újrátépítésben elért nagy eredmények narratívájából, valamint abból az öntudatból, mely szerint a győztes szövetségesek által kikényszerített, a demokratikus kultúra elsajátításáról szóló vizsgán végül jelesen ment át – persze saját érdemjegyei alapján. Mindazonáltal talán az 1945-ös alapító legenda az, amely az utolsó években teljesen elhasználódott az osztrák köztudatban: évek óta nyilvános vita tárgya, és ellennarratívái (a hősiess osztrák ellenállási mítoszról vagy épp a szégyenletes kollaborációról) mind erőteljesebbek. 1945 és vele Ausztria szerepe és polgári részvétele a náci bűnökben így egyre inkább – mivel a klasszikus áldozati szerep már nem is okvetlenül szükséges az államalkotói diskurzusban – újraértelmeződnek (Unfried 1997).

1955 a második ilyen dátum. Ekkor írták alá az Osztrák Államszerződést, melyet az osztrák köztudat sokáig mint igazi „felszabadulást” könyvelt el, mivel az osztrák emlékezetben sokáig csakis az 1945 és 1955 közötti tíz év számított megszállásnak, az *Anschluss*öt követő hét év „feledésbe merült”. Paradox módon e megközelítés bizonyos mértékig meg is felelt

a valóságnak: számos kutatás szerint ugyanis az osztrák lakosság többsége a náci-német megszállást nem is okkupációnak élte meg (Burr-Bukey 2001, Thaler 1999).

Majdnem minden politikai tábor és társadalmi közeg értelmezése szerint 1955 tehát azt jelentette, hogy egy egységes és hazafias politikai elit bravúros cselekkkel, harciasan és dacosan kivívta az ország lakosságának az Államszerződést, vagyis az osztrák szabadságot, semlegességet és függetlenséget. E narratívában az osztrák szövetségi kancellár az „oroszk” szívét (mivel persze a közhiedelem szerint csakis az oroszok akadályozhatták meg az Államszerződés aláírását) azzal puhította meg, hogy elénekelt egy bécsi népdalt – e legenda egyébként már annyira beívódott a közhiedelembé, hogy aligha lehetne „puszta történelmi tényekkel” megcáfolni (Mueller 2001).

Történelmileg valamelyest korrektebben és újabb dokumentumok tükrében mára természetesen tudjuk, hogy a hidegháború egy kedvező pillanatában nagyjából Ausztria ölébe hullott a függetlenség: elég lenne tehát elismerni, hogy az ország politikusai felismerték a helyzetet és a lehetőséget, valamint hogy képesek is voltak az adott pillanatban az ügyért a rendelkezésükre álló eszközöket bevetni (Stourzh 1998). Ez azonban osztrák nemzeti öntudatnak nem elég. S a folklór nem törődik a történettudomány tényeivel: 1955 klasszikus és hősie olvasata az osztrák nemzeti identitás alfája és ómegája, a *Staatsvertrag* hősie, ugyanakkor hangulatos, *gemütllich* kicsikarása az osztrák identitás születésének és Ausztria saját magáról alkotott képének talán legfontosabb állomása. Ennek az emlékeknek a megőrzése annyira fontosnak tűnik, hogy a politikai hozományon – a semleges Ausztrián – még ötven év után sem illik nagyon vitatkozni.

1956 ősze az osztrák identitás és a nemzetté válás következő fontos stációja. 1956 ebben az összefüggésben mint évszám csak szimbólum: nemcsak 1956-ról szól, hanem ugyanúgy 1968-ról és 1980/81-ről, ugyanakkor mégsem a magyarokról, csehekről, szlovákokról vagy lengyelekről, sőt még kevésbé e társadalmak anti-sztálinista megmozdulásairól, hanem a kicsi Ausztria „helytállásáról” egy globális válsághelyzetben (Rauchensteiner 1981, Soós 1993). Ami magát 1956 novemberét illeti, aligha fér kétség ahhoz, hogy az osztrákok a magyar menekülteket hihetetlen segítőkészséggel, szolidaritással, tárt karokkal és minden feltétel nélkül fogadták be (Szépfalusi 1998, Haslinger 1997). Erről szólnak az egyéni emlékek és visz-

szaemlékezések, és erről mesél a hivatalos emlékezet-politika, erről tud a „kollektív emlékezet”. 1956 tematikája és emlékezete ugyanakkor még a mai összefüggésben sem a Magyar Októbertől szól: „1956 emléke” Ausztriában – a forradalom maga kevésbé, mint a tömegesen Ausztriába érkező magyar menekültek – két nagy és ellentétes vita, illetve diskurzus kiindulópontja. Azon osztrákok, akik ma inkább korlátoznák a külföldiek bevándorlási, integrációs, tartózkodási jogait, 1956 kapcsán úgy érzik, hogy Ausztria kivételes helyzetben már nagyon bizonyított, és megmutatta, hogy „valódi” menekülteket bármikor befogad. Azok az osztrákok, akik liberális idegen- és bevándorlási politikát kérnek számon hazájuktól, 1956-ban azt látják, hogy egy sokkal szegényebb és veszélyeztetett ország mennyivel nagyvonalúbban tudott megbirkózni a „menekültáradattal”, mint a mai, sokkal gazdagabb köztársaság, ráadásul az akkorihoz képest sokkal kevesebb menedékkérővel számolva. Ausztria és viszonya az 1956-os magyar menekültekhez mai szemmel nézve mindig egyfajta önigazolási folyamat. „Ha bárki, bármikor Ausztriában ma szóvá teszi 1956-ot és a magyar menekülteket, akkor általában igazolni, tisztára mosni akar valamit” (Rásky 1998).

Mindeközben Magyarországon 1956 és a forradalom kutatása a harmincöt éves kutatási tilalom utáni gyors és szükséges pusztta tényfeltárástól egyre inkább elmozdult egy – elsősorban a *cultural studies* módszertárával dolgozó – mikrotörténeti irányba (is). Új kérdésfelvetések kerültek az elemzések középpontjába: a nők szerepe a forradalomban (Juhász 2001), a nyelv és szimbolika funkciója (Szemere 1996), vagy éppen a fiatal forradalmárok (és későbbi menekültek) motivációi a fegyveres harcra, az ellenállásra, a menekülésre. Újszerű módszereikkel, megközelítésükkel és elemzéseikkel pozitív értelemben hozzájárultak ahhoz, hogy a „pesti srácok” részben elveszíthessék túlzott pátozsszal ábrázolt szabadságharcos hősiességüket, és „emberi mértéket” öltsenek. Többet – persze még mindig nem eleget – tudunk már a forradalmárok és a menekültek szociológiai összetételéről, politikai-ideológiai attitűdjeiről, a fegyveres harc felvételére vagy a menekülésre való késztetések számos dimenziójáról. Egy – a *Replika* című társadalomtudományi folyóiratban közzétett – 56-os menekült monológja jól mutatja e deheroizálódási folyamatot: „Ötvenhatnak olyan hihetetlen világviszhangja volt, hogy egyszerre lehetett megadni a polgárság romantikus leányainak azt az illúziót, hogy egy szabadsághőssel szeretkeznek, a szülőknek pedig azt az érzést, hogy az ember mégiscsak egy antikommunista szabadsághős. (...) Én mindig elérzékenyül-

ten és szeretettel emlékezem ötvenhatra, mert az az érzésem, hogy a mi nemzedékünk számára Nyugaton a nemi piacot elsősorban ez nyitotta meg. (...) Ez különösen Ausztriában és Németországban volt érvényes, ahol a romantikus magyar figura amúgy is bevett történelmi toposzként létezett: a magyar mint világszavargó, a magyar mint kicsit megbízhatatlan, de sármos és érdekes.” (Hadas 1997, 8)

Ugyanígy a *Magyarok Világszövetsége és az Ausztriai Magyarok Csúcsszervezete* által 1998-ban rendezett Magyar Középiskolák Ausztriában 1956 után című kiállítás a budapesti Magyarok Házában – talán akaratlanul – szintén nagyon józan képet mutatott be a menekültek helyzetéről azzal, hogy betekintést nyújtott a magyar középiskolás menekültek mindennapi iskolai életébe (Deák 1998). Az akkori diákok naplói és az osztálykönyvek segítségével egy – a kiélezett és kivételes helyzet ellenére – teljesen mindennapos, mondhatni „normális” iskolai életbe tekinthetünk bele, tele kisebb-nagyobb konfliktussal, tanárok és diákok közti vitával, fegyelmi eljárással.

S végül a menekültekről rendelkezésre álló hatalmas forrásanyag feldolgozása is megkezdődött: *Szépfalusi István*, aki az *Evangélikus Magyar Szereztetszolgálat*, valamint a *traiskircheneri* menekülttábor lelki pásztora volt, hosszú éveken át gyűjtötte a statisztikai anyagot az Ausztriába került magyar menekülteket illetően. Számos műve a legfontosabb empirikus forrásmunkák közé tartozik. A másik fontos forrásanyagot a *Columbia University Research Project on Hungary* (CURPH) hozta létre. A CURPH-ot az osztrák származású, a nácik elől elmenekült *Paul Lazarsfeld*, a kvantitatív szociológia klaszszikusa irányította 1957-ben. E vizsgálat „keretében strukturált mélyinterjúkat készítettek az 1956-os forradalom Nyugatra menekült résztvevői körében.” (Csepele és mások 1998, 253)

A magyar vitáktól függetlenül érdekes megfigyelni, hogy a magyar menekült mind a történetírásban, mind a populáris diskurzusban, sőt gyakorta a visszaemlékezésekben is hősként él tovább. A hetvenes és a kilencvenes évek között alig találunk derogáló, lesújtó vagy bármilyen negatív írott, közzétett vagy publikált véleményt magyar menekültekről. *Eduard Stanek* 1985-ös antiszemita és cigányellenes kirohanásokkal teli műve inkább kivételnek számít: „Ez a nagyon nehezen ellenőrizhető és túlbuzgó segítőkészség természetesen vonzotta az olyan embereket Magyarországról, akik többször is átlépték a magyar határt, hogy jól megszedjék magukat a jólét mezein. Cigányok jöttek, csirkét loptak és a táborként használt jude-

nau kastély parketta padlójából gyűjtött nyílt tűzön megsütötték” (Stanek 1985, 66). „Már a határon sok volt a nehézség ezekkel az ortodox zsidókkal, mikor erőlesen kóser ételt követeltek.” (Stanek 1985, 70). Természetesen érdemes az ilyenfajta hangokra is figyelni, mivel elővetítik egy jövőendő kor-szak hangnemét (más etnikumú menekültek iránt), de az adott időszakra mégiscsak az a jellemző, hogy a magyar menekültek „valódi politikai menekültnek” számítanak, és a legkisebb mértékben sem olyan embercsoportnak, amely csak gazdasági okokból vagy pusztán kalandvágyból hagyta volna el országát. De ez nem volt mindig így, csak az emlékezet torzításai kovácsolták a magyar menekülteket ilyenné.

1956 októbere és 1957 februárja között kb. kétszázezer magyar állampolgár érkezett Ausztriába. A menekülthullám 1956 novembere és decembere között érte el csúcspontját, amikor 113.810, ill. 49.750 személy kért Ausztriában menedékkérelmet. Az első ellátás után a menekültek túlnyomó többségét általában gyorsan átalakított – régi szovjet – laktanyákban helyezték el. Ausztria a magyar menekültek részére – mint ezt ma már tudjuk – csak az első állomás volt további útjukon: adminisztrációs, logisztikai, közvetítő és összekötő hely a továbbutazáshoz, s összesen végül is nagyon kevesen, vagyis 10.442 személy telepedett le véglegesen Ausztriában (Szépfalusi 1998, 119). Hogy melyek voltak a konkrét motívumok a továbbutazásra vagy az ittmaradásra, esetleg a végén csak a pusztán véletlen döntött, nem tudjuk egészen biztosan: később néhányan azt állították, hogy csakis azért maradtak Magyarországhoz közel, mert remélték, hogy a helyzet Magyarországon majd megváltozik, és nem akartak egy későbbi hazatérést eleve kizárni; mások (nevezzük őket „realistáknak”) minél távolabb akartak kerülni a szovjet birodalomtól.

Am ki-, vagyis továbbutazásukig Ausztriának kellett törődnie a menekültekkel, és minden ígéret ellenére sem lehetett teljesen biztos más európai és tengerentúli országok bőkezű segítségével: Nagy-Britannia és Svájc kivételével alig voltak olyanok, amelyek komolyan támogatták volna Ausztriát, és a tengerentúli szervezett tömeges kivándorlás is csak lassan indult be. Így a magyar menekültek tömege az első hónapokban kétségkívül hatalmas tehernek bizonyult a kis ország számára. A külügyminisztérium gyorsan fel is ismerte, hogy a tengerentúli országok a menekültek kiválasztásánál milyen szelektív politikát folytatnak: egy jelentős már akkor felhívta

a figyelmet arra, hogy milyen mély benyomást keltett a kanadai bevándorlási miniszterre a *traiskircheneri* lágerben „rendelkezésre álló emberanyag”, és, hogy Ausztriában e látogatások után általában csak „a nők, gyerekek, öreg és beteg emberek maradnak” (Haslinger 1997, 12).

Az osztrákok szolidaritása lenyűgöző volt, segítőkészségük egyedülálló, adománykészségük hatalmas: még a média és a kormány is meglepődött ezen kissé. Az antikommunizmus és a hidegháború csúcspontján, az 1955-tel végre beteljesült függetlenség és szabadság érzése kétségtelenül hozzájárulhatott ehhez a hatalmas befogadási hajlandósághoz, vendégszeretethez és megértéshez a magyarországi menekültek iránt: „Az osztrákok mintha elunták volna a nyafogást és morgást, az ausztro-demokrata szkepticizmus pszichohigiénijának ősfarmját. Türelmesen álltak szakadó esőben, egyre hosszabb sorokban a felvevő állomások előtt, és a kocsik hosszú sora, amely a segélyárukat szállította, nem és nem ért véget.” (Haslinger 1997, 4) „Bár néhányszor mégis sor került kollektív visszautasító viselkedésre – *Siegenderdorfban* és *Schandorfban* ezek arra a homályos főbiákra voltak visszavezethetők, hogy a magyarok majd ellopják a jószágot –, ennek ellenére az aktív segítségnyújtás mégis általános és spontán mintának bizonyult. Így többször is megtörtént, hogy a gazdák elzavarták a gépfegyverekkel ellátott határőröket, és sokszor a menekülteket traktorokon vagy lovaskocsin vitték magukkal, a helyi önkormányzatokat kérve, hogy »saját« menekültjeiket saját házukba szállásolhassák el” – írja a helyi forrásanyagokat is ismerő *Peter Haslinger*, osztrák történész. Ez a segítőkészség maradt, maradhatott meg máig az osztrák köztudatban.

Már november közepétől mutatkoztak az első jelek, hogy a menekültek ellátása kaotikussá vált, bár eleve – még mai szemmel is – igen professzionális módon szervezték meg: egy a belügyminisztériumból szervezetileg elkülönített külön egység (az *Österreichisches Nationalkomitee für Ungarn*) gyorsan és hatékonyan reagálhatott mindenfajta igényre. Ugyanakkor a sokszor spontán módon megalakult segédszervezeteket aligha lehetett jól koordinálni, mivel – az ilyen helyzetekben szokásos módon – ezek nagyon kifinomult konkurencia-helyzetben is voltak egymással, és nem is voltak igazán hajlandók másokkal kommunikálni. Ehhez egyfajta tömeghisztéria is párosult a táborokban, tábori pszichózisok, amelyeket alig lehetett ellenőrizni.

1956. november 22-én a bécsi *Presse* katasztrófaangulatról tudósított a menekült-segédszervezetnél: a menekülteket már alig lehetett elhelyezni

Burgenlandban, a segítő személyzet teljesen kimerült, a buszsofőrök teljesen kifáradtak, bármilyen továbbszállítás szervezettelileg lehetetlen lett. A burgenlandi biztonsági csúcsszervezet még egy olyan utasítást is kiadott a határőrök részére, hogy mondják meg a menekülteknek, hogy legyenek olyan szívesek három nap lefolyta után visszatérni (Haslinger 1997, 9). A segítő-készség csökkenése legkésőbb 1956 karácsonyán következett be minden szinten – az időtényező, a kijózanodás és a magyarországi fejlemények bizonyára fontos okai voltak ennek a tendenciának.

Az osztrák kormány volt az első, aki bizonyos félelmeket artikulált, azt hangoztatva, hogy Ausztria netán egyedül marad a menekültekkel. A fennmaradt, igen pontosan vezetett minisztertanácsi jegyzőkönyvekből – és mivel minden döntéshozatali testületben, viszonylag zárt körben gyakorta nagyon nyíltan fogalmaznak – ma eléggé pontosan tudjuk, hogy az osztrák kormány mennyire óvatos és tartózkodó volt a magyar forradalommal szemben: míg a forradalom „első napjaiban az osztrák kormánytagok nyilatkozataiból a mozgalom iránti nyílt szimpátia volt egyértelműen érezhető (...), addig néhány napra rá már nagyon is nagy volt az igyekezet, hogy ezeket a spontán kijelentéseket gyengítsék.” (Haslinger 1996, 242) Az óvatosság indoklása a még alig biztosított külpolitikai pozícióval, a nagyon gyenge hadsereggel, illetve a még nem eléggé kitaposott és ismert, bevált mozgástérrel, vagyis az osztrák semlegesség „fegyvertárával” történt. Amikor gond támadt azokkal a menekültekkel, akik már egy harmadik országba kívándoroltak, de most- valamilyen okból – mégis vissza akartak térni Ausztriába, *Julius Raab* kancellár a következőket jelentette ki a minisztertanácsban: „Embereink már egészen megvadulnak a menekült históriától. Nem lehetünk az egész világ jótekönykodói. (...) Nem tehetünk itt semmiféle engedményt, mert akkor az egész társaság vissza fog jönni.” (Haslinger 1997)

Haslinger és más kutatók műveiből tudjuk, hogy az osztrák kormány – a mai hivatalos ábrázolás ellenében – mennyire óvatosan reagált az eseményekre, és a lakossággal ellentétben mennyire tartózkodó volt a menekültek befogadását illetően is. A médiakutatók és történészek segítségével nagyon pontosan megtudhatjuk azt is, hogy a kezdetben szinte eufórikus tudósítások a magyar forradalomról egy-két hónap lefolytával – legalábbis a menekültekkel szemben – már majdnem nyílt ellenségeskedésbe, gyűlölködésbe fordultak. *Brigitte Zierer* meggyőzően rekonstruálta ezt a folyamatot a médiában (Zierer 1995). Szerinte az osztrák sajtóban már 1956 november vége

táján kimutathatók bizonyos fenntartások a magyar menekültek iránt: egyre inkább szóba kerülnek a menekültek ellátásának magas költségei, a továbbutazási lehetőségekkel kapcsolatos problémák, egyre inkább válnak a magyar menekültek anyagi tehertétellé (bár ez a folyamat Zierer szerint nagyon lassú). 1957 januárjában nyilatkozatot tett közzé *Oskar Helmer* szociáldemokrata belügyminiszter, melyben kinyilvánította, hogy „a menekültek igenis vannak kötelezettségei is.” „A politikus tekintélye úgy látszik lehetővé tette, hogy ezzel a kijelentéssel az addig csak lappangó előítéletek teljesen felszabadulhattak. Ettől az időponttól nyíltan lehetett támadni a magyar menekülteket, akik most már [a sajtó ábrázolásában] valóságos problémává nőttek ki magukat” (Zierer 1995, 487). A diskurzus az osztrák médiában ezen a ponton – állítja Zierer – véglegesen megtört. Egyre inkább jelentek meg olyan írások, amelyek arra hívták fel a figyelmet, hogy Ausztria humanitárius kötelezettségeinek már a háború utáni menekültek ellátásával eleget tett: a segítőkészségnek vannak határai. Egyre inkább „emigránsokról” és nem menekültekről beszéltek. Ennek alátámasztásául az osztrák sajtó már „túlzottan igényesnek” és „hálátlannak” ábrázolja a magyar menekülteket. „A vezércikkek szerzői felkaptak bizonyos lakossági hangulatokat, és először csak burkoltan, aztán egyre inkább nyíltan is megfogalmazták előítéleteiket a magyar menekültekkel szemben (...). Így váltak a »magyar hősök« az osztrák jóléti állam »parazitáivá.«” (Zierer 1989, 502)

Érezve az egyre fokozódó problémákat, a szövetségi kormány egyik államtitkára, *Bruno Kreisky* egy akkor még fiatal szociálpszichológust, a később híressé vált *Hans Strotzkát* bízta meg azzal, hogy készítsen részletes tanulmányt a menekülteket gondozó szolgálatról, valamint az egész kérdés társadalmi és lélektani hátteréről. A tanulmány – bár alig ismert – üttörő jellegűvé vált, és még ma is sok jelenséget csakis segítségével tudunk értelmezni. Az 1958-ban közreadott összefoglalóban Strotzka arra a következtésre jutott, hogy a hatalmas lelkesedés után a hangulat egyszerre átcsapott az ellenkezőjébe (Hoff-Strotzka 1958). A segítőkészség hirtelen megtorpanását úgy értelmezi, hogy miután a menekültáradat nem csökkent, és minden erőbevetés ellenére sem oldódtak meg látványosan a dolgok, valamint a magyar menekültek – akik rendkívül nehéz és izgatott állapotban voltak – nem feleltek meg mindig a tőlük elvárt szerepnek, az osztrák lakoságnak pedig a rendkívüli állapot „állandósulása” egyszerűen túl sok lett. Strotzka szerint az először minden vezércikkben feltűnő részvétlenség és

segítőkézség az erősebb pozícióval, a fölényrel magyarázható, ugyanis a részvét végeredményben tartalmaz valamifajta lekezelést is a sajnáltnal szemben. Ebben a dramaturgiában a magyar menekülteknek az áldozatszeretp jutott, és csak addig lehettek a részvétben és segítségben biztosak, ameddig megfeleltek ezen szerepelvárásoknak, ha így is viselkedtek, és igyekeztek továbbmenni harmadik országokba. „A káprázatos emocionális támogatás az osztrák lakosság részéről immanensen azt a tudattalan elvárást is tartalmazta, hogy ezen embercsoportnak úgy kell viselkednie, mint szegény, tehetetlen gyermeknek. Mikor ez nem következett be, amikor például a menekültek ugyanabba a presszóba ültek be, ugyanabban a boltban még talán valami különlegességet is vásároltak, és spontán máshogy viselkedtek, mint ahogy elvárták tőlük, majdnem törvénytörően alakult ki valamiféle agresszió velük szembe.” (Hoff-Strotzka 1958, 94)

Ötven év távlatából nézve érdekes, hogy nem a gondok, a súrlódások maradtak meg a köztudatban, hanem éppen a rövid euforikus, talán rosszul szervezett, de segítőkész időszak. A magyar menekültek – ha összehasonlítjuk a viszonylag rövid idővel, amelyet Ausztriában töltöttek, vagy ha arra gondolunk, hogy milyen kevesen maradtak végül Ausztriában – aránytalanul nagy és eltúlzott szerepet töltöttek be az osztrák köztudatban és emlékezetben. Sem a cseheknek 1968-ban, sem a lengyeleknek 1981-ben már nem jutott ilyen szerep.

Ennek az emlékezetnek a szerepe, funkciója talán abban rejlik, hogy csakis a menekültekkel együtt lehet(ett) az osztrák nép is hősie, helytálló és jótékony – ezek azok az elemek, amelyek az osztrák második köztársasági identitás alappillérei. A „valódi” menekült így a Második Köztársaság jóvátételi axiómájának része (Volf 1995). Ebben a diskurzusban a magyaroknak egyszerűen kötelező hősnek lenni. A magyar menekültek – bár ebben a narratívában csak statiszta szerepük van – így nagyon is fontosak: egyrészt igazolják az osztrák *gemütllich*, kedélyes politizálás eredményességét, vagyis „lásd, világ, nekünk sikerült, mert kivívtuk a semlegességünket, a forrófejű magyaroknak meg nem, nekik leverték a forradalmukat”. (Baumgartner-Kovács 2000) Másrészt azzal, hogy a magyarok, mint bukott hősi szabadságharcosok segítségre szorulnak, Ausztria magát is „hősnek” stilizálhatja. 1956-nak így az osztrák identitáspolitikán belül kiemelten fontos funkciója van, amely teljesen független a konkrét magyar eseményektől vagy a konkrét magyar menekültektől. 1956 mítosza önreferencia: a mítosz, az emlék

nem a magyar forradalomról szól, hanem Ausztriáról és polgáiról, helyzetéről mint fiatal, kicsi, független, semleges és szabad állam a világpolitika zavaros porondjain.

Ám mintha az 1956-ra és a magyar menekültekre való emlékezés is – ötven év távlatából – lassan elveszítené eredeti funkcióját. 1999 őszén került a mozikba a *Karl Bockerer* („Nyakas Károly”) hentes kalandjait az osztrák történelem viszontagságai között ábrázoló filmsorozat harmadik epizódja: a náci uralom és az Osztrák Államszerződés után, Bockerer úr most belekeveredik a magyar 56-os forradalomba is. „Az első magyar szereplő egy *Palmers* nejlonharisnyákkal csencselő rosszarcú, aki pénzváltáskor átveri Bockerer segédjét. A második (...) zsidósra maszkírozott ÁVH-s húsipari funkci, aki szintén átdobja a hentest a palánkon” (Baumgartner-Kovács 2000). Feltétlenül meg kell azonban jegyezni, hogy a *Bockerer* harmadik része bizonyára több, mint a magyarok vagy 1956 újszerű „filmesztétikai” ábrázolásának példája. A film feltehetőleg a Magyarországgal szemben általánosan is tapasztalható, kissé feszültebb hangulatról is árulkodik. Talán nem véletlenül lehet újra gyakrabban hallani egy Ausztriában nagyon elterjedt közmondást, amely szerint nem ajánlatos magyarral forgó ajtóba kerülni: ha egy magyar előtt kerülsz ilyenbe, biztos lehetsz abban, tartja a közmondás, hogy a magyar után kerülsz ki belőle – és ez 1956-ra is alkalmazható.

A végén talán mégis, ha csak egy gondolat erejéig, de illik a perspektívát megfordítani, és a magyar menekültek „emlékezetén” is eltöprengeni. Mert az emlékezés egyoldalú maradt: a minél gyorsabban továbbjutni akaró magyaroknak nem maradt túl sok emlék Ausztriáról, nekik átjáróház volt egy hosszú, fáradtságos, félelmetes (tengerentúli) út felé, az ismeretlen jövőbe. És hogy egy történész, aki Ausztriában ragadt magyar menekültek fia, egyszer majd azt állítja róluk, hogy „funkciójuk” volt az osztrák nemzeté válásban, vajmi keveset érdekelte volna őket. S akik Ausztriában rekedtek, beilleszkedtek, osztrákok lettek és magyarok maradtak. Újdonsült honfitársaik rájuk vonatkozó emlékeihez, új hazájuk identitáspolitikájához nem értettek, talán nem is érdekelte őket, talán megmosolyogták egy kicsit. De saját emlékeiket sokszor még családjukban sem mondták el, inkább hallgattak.

IRODALOM

- Bauer, I. (2000) „Von nützlichen und lästigen, erinnerten und vergessenen Fremden”. Besatzungssoldaten, Displaced Persons und das Österreichische Gedächtnis. [A hasznos, kellemetlen, megmaradt és elfelejtett idegenről. Megszálló katonák, displaced persons és az osztrák emlékezet] In *Zeitgeschichte* 3, 150-171.
- Baumgartner, G. – Kovács, É. (2000) Az osztrákok '56-ja. Húsrágó, hídverő. Bockerer 3. In *Magyar Narancs*, május 25., 34-35.
- Burr Bukey, E. (2001) *Hitlers Österreich. „Eine Bewegung und ein Volk”* [Hitler Ausztriája. „Egy mozgalom és egy nép”] Hamburg/Wien.
- Csepeli, Gy. – Dessewfy, T. – Dulovics, D. – Tóka, G. (1998) Menekültek is elméletek. Az 1956-os forradalom után Nyugatra menekültek attitűdjeinek befejezetlen vizsgálata az Amerikai Egyesült Államokban In Litván György (szerk.), *Évkönyv VI.* Budapest, 253-286.
- Deák, E. (1998) *Magyar középiskolák Ausztriában 1956 után* (szerk.: Császtvay, T.) Budapest.
- Gyáni, G. (2001) 1956 elfelejtésének régi-új mítosza In *Élet és irodalom* február 9., 8.
- György, P. (2000) *Néma hagyomány. Kollektív felejtés és kései múltértelmezés 1956 1989-ben (A régmúltól az örökségig)* Budapest.
- Hadas, M. szerk. (1997) Szex és forradalom. Egy ötvenhatos magyar emigráns az európai nemi piacon In *Replika* 25. március, 7-22.
- Haslinger, P. (1996) *Hundert Jahre Nachbarschaft. Die Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn 1895-1994.* [Százéves szomszédság. Az osztrák-magyar kapcsolatok 1895-1994.] Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien.
- Haslinger, P. (1997) Zur Frage der ungarischen Flüchtlinge in Österreich 1956/57 [A magyar menekültek kérdéséhez 1956/57-ben]. Kézirat.
- Hoff, H. – Strotzka, H. (1958) *Die psychohygienische Betreuung der ungarischen Neuflüchtlinge in Österreich 1956-1958* [A magyar menekültek pszichohigiéniai gondozása Ausztriában 1956-1958] Wien.
- Juhász, B. (2001) 1956. Mégis, kinek az emlékezete? In *Rubicon* 6. 36-40.
- K. Horváth, Zs. (2001) Hozzászólás In *Élet és Irodalom* április 13.
- Litván, Gy. (2001) Hozzászólás In *Élet és Irodalom* április 13.
- Mattl, S. – Rásky, B. (1999) Az osztrák nemzeti identitásról In *Pro Minoritate* tél, 18-26.
- Mattl, S. – Stuhlpfarrer, K. (2001) Abwehr und Inszenierung im Labyrinth der Zweiten Republik [Elhárítás és színre alkalmazás a Második Köztársaság labirintusában] In Tólos, E. – Hanisch, E. – Neugebauer, W. – Sieder, R. (Hg.), *NS-Herrschaft in Österreich. Ein Handbuch* [Nemzetiszocialista uralom Ausztriában. Kézikönyv] Wien, 902-934.

- Mueller, W. (2001) Die sowjetische Besatzungsmacht in Österreich 1945-1955. Forschungsstand, Quellenlage und Fragestellungen [A szovjet megszállók Ausztriában 1945-1955. A kutatás állása, források, kérdések] In *Zeitgeschichte* 2, 114-129.
- Rásky, B. (1998) Österreich und die Ungarnflüchtlinge 1956. [Ausztria és a magyar menekültek 1956] Vortrag an der Tagung „Österreich-Ungarn... gegen wen? / 16. Oktober Budapest (MS).
- Rauchensteiner, M. (1981) *Spätherbst 1956. Die Neutralität auf dem Prüfstand* [1956 késő ősze. A semlegesség próbatétele] Wien.
- Stourzh, G. (1998) *Um Einheit und Freiheit. Staatsvertrag, Neutralität und das Ende der Ost-West-Besetzung Österreichs. 1945-1955* [Az egységért és a szabadságért. Államszerződés, semlegesség, valamint Ausztria nyugati és keleti megszállásának vége] Wien.
- Soós, K. (1993) *1956 és Ausztria*, Szeged.
- Stanek, E. (1985) *Verfolgt, verjagt, vertrieben. Flüchtlinge in Österreich*. Wien – München – Zürich.
- Szemere, A. (1996) Bandits, Heroes, the Honest, and the Misdled: Exploring the Politics of Representation in the Hungarian Uprising of 1956 In Grossberg, L. – Nelson, C. – Treichler, P. (eds.), *Cultural Studies Reader* 623-639.
- Szépfalusi, I. (1998) A legújabb felismerések az 1956/57-es magyar menekülthulámról In *Limes*, 113-122.
- Thaler, P. (1999) „Germans” and „Austrians” in World War II: Military History and National Identity. In *Working paper 99-1* („Center for Austrian Studies at the University of Minnesota”), <http://www.cas.umn.edu>.
- Unfried, B. (1997) Versionen der Erinnerung an Nationalsozialismus und Krieg in Österreich und ihre Veränderungen in der Waldheim-Debatte [A nemzeti-szocializmusra való emlékezet különféle változatai és ezek változásai Ausztriában a Waldheim-vita keretében] In *Zeitgeschichte* 9/10, 302-316.
- Volf, P.-P. (1995) Der politische Flüchtling als Symbol der Zweiten Republik. Zur Asyl- und Flüchtlingspolitik in Österreich seit 1945 [A politikai menekült mint a Második Köztársaság szimbóluma. Ausztria menekültpolitikája 1945 óta] In *Zeitgeschichte* 11/12, 415-423.
- Zierer, B. (1989) Politische Flüchtlinge in österreichischen Printmedien – dargestellt am Vergleich des ungarischen Volksaufstandes 1956 und der Revolution in Rumänien [Politikai menekültek az osztrák nyomtatott médiában – az 1956-os magyar felkelés és a román forradalom bemutatásának összehasonlító vizsgálata] Wien (phil. Diss.), 502.
- Zierer, B. (1995) Willkommene Ungarnflüchtlinge 1956? [Szívesen látott 56-os menekültek?] In Rathkolb, O. – Heiss, G. *Asylland wider Willen. Flüchtlinge im europäischen Kontext seit 1914* [Akarata ellenére menedéket nyújtó ország. Menekültek európai kontextusban 1914 óta] Wien.

JEGYZETEK

- ¹ Ebben a tematikában *Peter Patzak* a nyolcvanas évek közepén az Osztrák Televízió számára rendezett egy filmet: *Der Aufstand*. ORF 1986.
- ² A negyedik – 1978, avagy Ausztria cordóbai győzelme az NSZK fölött az argentin fútbball-világbajnokság keretében – most itt ebben az összefüggésben nem érdekes.